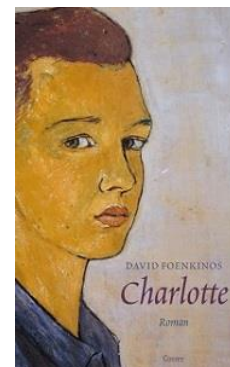

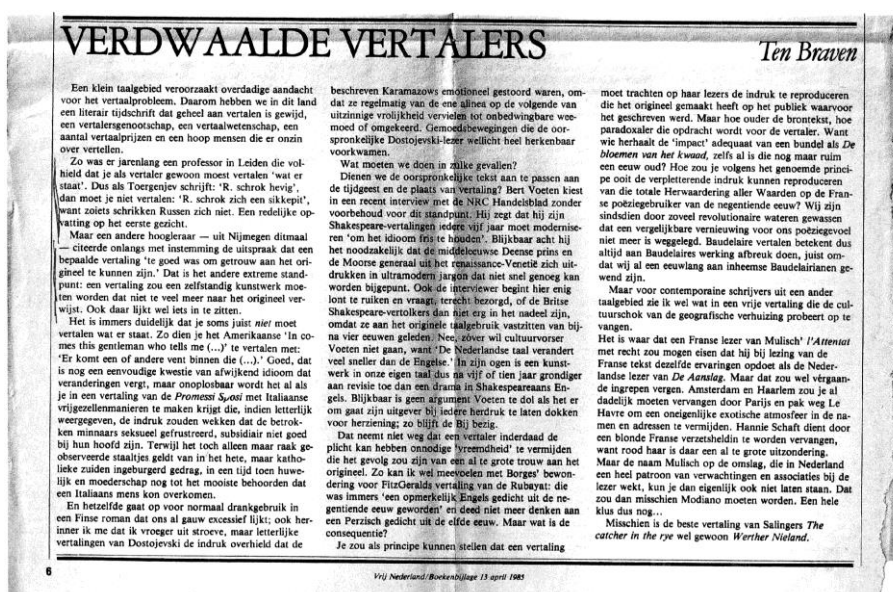
Charlotte – David Foenkinos

Marianne Kaas

Vertalersgeluktournee 2016

Onlangs herlas ik *Tsjip* en *De Leeuwentemmer* van Elsschot, wat ik iedereen kan aanraden, het herlezen bedoel ik. Ik las de twee verhalen niet in de uitgave van het volledige werk, maar in een in de oorlog verschenen editie. Achterin trof ik een vergeeld krantenknipsel aan met een artikel van Karel van het Reve over het boekje *Ontmoetingen met Elsschot*, van Simon Carmiggelt, die met Elsschot bevriend was, en een liefhebber van zijn werk. Het artikel is uit de Boekenbijlage van *Vrij Nederland*, uit 13 april 1985. Tot mijn verrassing zag ik op de onderste helft van de tweede pagina een stukje staan met de kop *Verdwaalde vertalers*. Jeetje, verdwaalde vertalers, in 1985, toen ook al. Als auteur wordt Ten Braven genoemd. Omdat meteen in de tweede alinea een in vertalersland gevleugelde uitspraak van Van het Reve wordt geciteerd, meende ik even dat Van het Reve zichzelf ironisch met ‘een professor in Leiden’ aanduidde. Maar dat bleek niet het geval. (Ten Braven is een pseudoniem van Hans van den Bergh, neerlandicus gespecialiseerd in theater, en indertijd een bekende toneelcriticus.)

Ik citeer de desbetreffende passage: ‘Zo was er jarenlang een professor in Leiden die volhield dat je als vertaler gewoon moest vertalen “wat er staat”. Dus als Toergenjev schrijft: “R. schrok hevig”, dan moet je niet vertalen “R. schrok zich een sikkepit”, want zoiets schrikken Russen zich niet.’

Van de Bergh vervolgt met te zeggen dat je soms helemaal niet moet vertalen wat er staat, omdat talen nu eenmaal qua idioom, constructies, enzovoort wezenlijk van elkaar verschillen. Nog afgezien van culturele verschillen, zoals in het voorbeeld dat hij noemt.

Tegenover de uitspraak van Van het Reve staat een uitspraak van ‘een andere hoogleraar, uit Nijmegen dit keer’ (ik vermoed dat dat Bronzwaer is, maar dat weet ik niet zeker), die ergens zegt dat een bepaalde vertaling ‘te goed was om getrouw aan het origineel te kunnen zijn’.

Ik begrijp wel wat de hoogleraar bedoelt: hij bedoelt dat de vertaler/vertaalster er in die mate in is geslaagd de brontekst los te laten, dat er een op zichzelf staande Nederlandse tekst is ontstaan waarin de oorspronkelijke taal niet meer doorschemert. Toch is het ook een merkwaardige uitspraak, die de vraag opwerpt: is een vertaling die ‘mooier’ is dan de brontekst, wel ook een goede *vertaling*? Niet elke brontekst is even fraai of perfect. En soms vergt het enige moed van de vertaler om wat hem/haar lelijk, vreemd of zelfs raar voorkomt, niet te veranderen, te corrigeren of laat ik zeggen: aan te passen (het is soms niet zo moeilijk een tekst een beetje naar je hand te zetten). Een vertaler vreest immers maar al te snel dat merkwaardigheden in de Nederlandse tekst op rekening van zijn ontoereikendheid geschoven zullen worden en niet op eventuele gebreken of eigenaardigheden van de oorspronkelijke tekst. Toen ik nog les gaf, zeiden studenten wel eens: ‘Zo zou ik dat nooit gezegd hebben’. Het antwoord daarop was even eenvoudig als ontmoedigend, hoewel bemoedigend bedoeld: ‘Maar u hebt die tekst ook niet geschreven’.

Dit brengt me, eindelijk, op *Charlotte* van David Foenkinos. Een eerste blik in het boek laat meteen zien dat hij voor zijn, hij noemt het zelf *roman*, een uitzonderlijke typografische vorm heeft gekozen: elke zin begint op een nieuwe regel.

Ik moet u eerlijk zeggen dat ik soms wel eens in de verleiding kwam wat van die korte zinnen achter elkaar te zetten, om een vloeiender, minder brokkelige tekst te laten ontstaan. Maar aan die verleiding kon, en moest ik weerstand bieden natuurlijk. Anders zou ik zoiets als een vertalerszonde begaan. De auteur zegt namelijk heel expliciet hoe hij tot die keuze is gekomen, na al tien jaar met het project om over Charlotte Salomon te schrijven, te hebben rondgelopen:

Zo vaak heb ik getracht dit boek te schrijven.
 Maar hoe?
 (...)
 Ik begon, ik probeerde, dan gaf ik het op.
 Het lukte me niet twee zinnen achter elkaar te zetten.
 (...)
 Onmogelijk om verder te gaan.
 Het was een fysieke gewaarwording, een beklemming.
 Ik merkte dat het nodig was steeds op een nieuwe regel te beginnen.
 Om lucht te krijgen.

Overigens: Nederlandse vertalingen uit het Frans tellen doorgaans meer woorden, bladzijden, dan de oorspronkelijke tekst. Dat is te verklaren uit grammaticale verschillen tussen het Frans

en het Nederlands, de details zal ik u besparen. Dit heeft wat *Charlotte* betreft wel tot gevolg dat sommige Nederlandse zinnen wat langer zijn uitgevallen dan de Franse, waardoor de typografie van op-elke-regel-een-nieuwe-zin niet in alle gevallen zichtbaar is gebleven. Waarom die vorm het Foenkinos mogelijk maakte het boek ten slotte tot een einde te brengen? Misschien om het opgejaagde leven van Charlotte voelbaar te maken; misschien om zijn eigen fascinatie voor haar leven en werk voelbaar te maken.

Charlotte Salomon, Duits schilderes, Berlijn, 1917 – Auschwitz, 1943. Die data zijn veelzeggend en onheilspellend. Charlotte stamt uit een gegoede Joodse familie. Haar vader is arts, en ze groeit op in Charlottenburg, een deftige Berlijnse wijk. Een familie met een beladen familieachtergrond: een aantal vrouwen in de familie, en een enkele man, komen door suïcide om het leven. Onder wie de zuster van haar moeder, naar wie ze is vernoemd; als ze negen jaar is ook haar moeder, en later haar grootmoeder.

Behalve die dreiging die boven het gezin hangt, sluit zich na 1933 het net van de tegen de Joodse bevolking gerichte maatregelen steeds strakker. Charlotte, die vooral na een kunstreis door Italië intussen haar talent en passie voor tekenen en schilderen heeft ontdekt, wordt bij uitzondering nog toegelaten op de kunstacademie van Berlijn. Maar als haar in 1937 een eerste prijs wordt toegekend, mag ze die niet zelf in ontvangst nemen.

Haar vader wordt opgepakt en in Sachsenhausen gedetineerd. Als hij, uitzonderlijk, wordt vrijgelaten is hij een gebroken man. De tweede vrouw van haar vader, een beroemde zangeres, mag niet meer optreden.

Haar grootouders van moederszijde zijn uitgeweken naar Zuid-Frankrijk. Na de Kristalnacht sturen Charlottes ouders haar ook daarheen. Zij is dan bijna 22 en kan nog net reizen zonder paspoort.

Daar, in Zuid-Frankrijk dat aanvankelijk nog in de Vrije Zone ligt, besluit Charlotte haar levensverhaal te schilderen. Het worden 1.300 gouaches, waaraan ze als bezeten werkt om de dreigende ramspoed voor te zijn, en om de dreiging van de belastende familie-erfenis te bezweren.

L'ENTRETIEN

DE JULIEN BISSON

David FOENKINOS

« *Il y a dans toute entreprise artistique le désir d'être compris, d'être aimé* »

LE LIVRE Il s'était fait discret ces derniers mois, comme s'il avait eu besoin d'un moment de calme après la tempête *Charlotte* – prix Renaudot, prix Goncourt des lycéens, près d'un demi-million d'exemplaires vendus depuis l'automne 2014. On a bien cru l'apercevoir, au début de l'année, au musée Masséna de Nice, pour l'inauguration d'une grande exposition consacrée à Charlotte Salomon. Mais c'est chez lui, dans le douzième arrondissement de Paris, qu'on retrouve aujourd'hui David Foenninos, dans un joli duplex niché au fond d'une cour arborée. L'auteur de *La Délicatesse* y réside depuis un an avec femme et enfant, au milieu des jouets et des livres. Un joyeux capharnaüm qui colle bien avec l'état d'esprit de ce grand frisé, dont l'œuvre n'a cessé de jongler entre les larmes et le rire, entre la fantaisie et la gravité. Un an et demi après le sépulcral *Charlotte*, David Foenninos change encore de ton et revient

Le Mystère Henri Pick par David Foenninos, 288 p., Gallimard, 19,50 €
En librairie le 1er avril.

avec un roman plus léger, une comédie satirique bâtie comme un polar littéraire. Au cœur de l'intrigue : un texte oublié, trouvé par une jeune éditrice dans la « bibliothèque des manuscrits refusés » établie à Crozon par un libraire farfelu. L'auteur de ce texte bouleversant serait un certain Henri Pick, pizzaiolo du coin, dont la veuve ne se souvient pas l'avoir vu écrire autre chose que la liste des courses. Alors que l'ouvrage triomphe bientôt dans les médias et en librairie, le doute ne manque pas de surgir : qui est le véritable auteur de ce manuscrit ? Avec *Le Mystère Henri Pick*, l'écrivain célèbre les amoureux des livres, le pouvoir des mots, mais aussi les couples surpris par la vie. Et glisse au passage quelques remarques cinglantes sur la vanité de la gloire et le caractère éphémère du succès. Conversation au long cours avec un quadra assagi, dont la bonne humeur affichée ne refuse pas pour autant une pointe de noirceur. ●●●

LIRE AVRIL 2016 • 95

Als het werk voltooid is, ordent ze de bladen en geeft ze in bewaring aan een bevriende arts, met de woorden: dit is heel mijn leven. (De titel van het schitterende, door Liesbeth van Nes prachtig vertaalde boek van Robert Seethaler heet *Een heel leven*. Ik heb niet gezegd: dit is mijn hele leven. Waarom niet? Het is een onmeis zinnetje dat op drie manieren kan worden uitgelegd, wat Foenninos ook doet: bedoelt Charlotte 'dit werk vertelt mijn hele leven', of 'dit werk is even belangrijk als mijn leven', of misschien 'mijn leven is afgelopen'? Ik denk dat ik het iets nadrukkelijker, iets minder 'gewoon' wilde laten klinken.)

In 1943 worden Charlotte en de man met wie ze zich schuil heeft gehouden, met wie ze inmiddels getrouwd is en van wie ze zwanger is, verraden. Via Nice worden ze op transport gesteld naar Auschwitz, waar ze beiden, of eigenlijk gedrieën, worden vermoord.

Na de oorlog geeft de arts het werk, het levenswerk, van Charlotte aan haar ouders. Zij hebben naar Amsterdam weten te ontkomen en proberen nu, in Zuid-Frankrijk, te achterhalen wat er met Charlotte is gebeurd, met wie ze alle contact hadden verloren. Zij schenken het werk aan het Joods Historisch Museum, waar het ook voor het eerst wordt geëxposeerd (en waar het zich nog steeds bevindt, zij het in depot), waarna het de wereld over gaat.

Charlotte noemt haar autobiografische werk *Leven? of Theater? Een zangspel*. De personen die erin voorkomen, geeft ze andere namen. Zo noemt ze zichzelf Charlotte Kahn. Paula

Lindeberg, de tweede vrouw van haar vader, de zangeres, wordt Paulinka. En Alfred Wolfsohn, de zangleraar van Paula in Berlijn, de man op wie Charlotte hartstochtelijk verliefd wordt, Daberlohn. In haar werk komt zijn portret honderden malen voor. Hij is de voornaamste reden waarom ze Berlijn niet wilde verlaten voor het, voorlopig althans, veilige Frankrijk.

In 1981 maakte de cineast Frans Weisz een speelfilm over Charlotte. Later ook een documentaire. Weisz heeft Paula Lindberg en Charlottes vader nog kunnen spreken. Haar ouders hebben intussen Charlottes werk gezien. Paula zeg met stelligheid dat er van een liefdesverhouding tussen Charlotte en Alfred Wolfsohn geen sprake kan zijn geweest. Ze hebben elkaar hoogstens tweemaal vanuit de verte gezien. Leven? of Theater?

In 1942 sterft haar grootvader in Nice. Voor Charlotte betekent dat een opluchting. Ze is, sinds de zelfmoord van haar grootmoeder, verantwoordelijk voor hem, en hij tergt haar, op verschillende manieren. In een brief zegt ze dat ze de hand heeft gehad in zijn dood. Dat komt voor in de documentaire van Weisz, en ook Foenkinos vermeldt het. Wederom: Leven? of Theater?

Het boek is in Frankrijk zeer positief ontvangen (in Nederland trouwens ook). Foenkinos was genomineerd voor de Prix Goncourt, die hij niet heeft gekregen, maar wel de Prix Renaudot, ook een prestigieuze prijs, en de Prix Goncourt des lycéens, waaruit blijkt dat ook bij de jeugd, om het zo te zeggen, Charlotte weerklank heeft gevonden. Er werden 500.000 exemplaren verkocht, en de critici waren lovend. Op één uitzondering na: in L'Obs verscheen een recensie, waarin werkelijk gehakt wordt gemaakt van het boek, en die is geschreven zoals het boek: op elke regel een nieuwe zin. Dit suggereert, zegt de recensent, een poème en prose, een prozagedicht, terwijl er in de tekst 'niets poëtisch valt te bespeuren'. De recensent verwijt Foenkinos ook dat hij wel voortdurend spreekt over zijn fascinatie voor het werk van Charlotte, dat bij hem insloeg als een *coup de foudre*, maar dat hij er in wezen niets zinnigs over weet te zeggen. Ook spreekt hij zijn afkeuring uit over het feit dat als Foenkinos, die zelf geen onderzoek heeft gedaan maar zich baseert op het door haarzelf vertelde, geschilderde verhaal, iets belangrijks op het spoor komt: namelijk dat Charlotte en haar man verraden zijn en dat er nog nabestaanden van de verraders in leven zijn in het Zuid-Franse Villefranche-sur-Mer, hij het van geen belang acht dat verder uit te zoeken. Daarnaast heeft de criticus er weinig bewondering voor dat Foenkinos Charlotte volgt tot aan het gruwelijke einde. Foenkinos zelf zegt daarover dat hij heeft getracht zich tot het laatste moment in haar in te leven. Dat de lezer oordele.

Intussen zou ik haast vergeten dat u hier bent op een avond die *Vertalersgeluk* is genoemd. Wat is vertalersgeluk? Vertalersgeluk is, wat mij betreft, in de eerste plaats bezig te zijn met een vak, een ambacht, sommigen noemen het een kunst, waarvan je houdt. En afgezien van het ambachtelijke, vakmatige aspect, het voorrecht je in te zetten voor, in te leven in iets, boeken in ons geval, wat je ter harte gaat, wat je de moeite waard vindt, en soms misschien zelfs mooi.